
PÉREZ-JUEZ GIL, Amalia y MORÍN DE PABLOS, Jorge (eds.), *Arqueología de la Guerra Civil y la Dictadura Española. La historia NO escrita*, BAR International Series 2695, Archaeopress, Oxford, 2020, 284 pàg., fig. b/n i color, ISBN 978-1-4073-1695-6 (en rústica) / 978-1-4073-5505-4 (format electrònic).

Queralt Solé

DOI: 10.1344/Pyrenae2021.vol52num2.19

Tan necessari, tan complert i tant que ha costat que es publicués un llibre que recollís els molts diversos exemples existents d'intervencions arqueològiques de la Guerra Civil o el franquisme a l'Estat, quan són investigacions que no han deixat de fer-se i augmentar des de l'any 2000. Cal remuntar-se fins al número 19 de la revista *Complutum*, l'any 2008, per trobar un monogràfic semblant.

El llibre, editat per Amalia Pérez-Juez Gil i Jorge Morín de Pablos, aglutina en dinou capítols, presentats en forma d'article i profusament enriquits amb fotografies, gràfics i figures de tota mena en color, l'exposició o les reflexions de la majoria dels protagonistes que han participat en excavacions, prospeccions o investigacions històriques emprant metodologia arqueològica del període esmentat. Un període emmarcat clarament pel títol i que acaba de definir el subtítol, amb aquesta declaració d'intencions: «La historia NO escrita», que és posar negre sobre blanc. I justament perquè és des de la història contemporània que s'ha fet la lectura del llibre, sorprèn —però alhora s'entén— que el capítol centrat en les fonts primàries, de la mà d'Antonio Malalana, sigui el darrer quan, possiblement, qualsevol historiador que no coneix i no ha aplicat mai metodologia arqueològica l'hauria posat en primer lloc al llibre. Sorprèn perquè, per a aquests, el primer pas és la investigació en arxius i, si de cas, ja dictaminaran a quin indret del paisatge cal anar a excavar. S'entén, però, pel que afirma el subtítol i que cal repetir: «La historia NO escrita», en el qual el «no» està intencionadament escrit en majúscules. Des d'aquesta perspectiva, als arxius s'hi va de forma paral·lela a quan es fa la intervenció arqueològica o amb posterioritat, quan ja se sap què i on es pot trobar informació, potser, d'episodis que fins aleshores no havien merescut protagonisme.

Es fa difícil destacar uns o altres autors d'entre els dinou textos perquè tots mereixen ser esmentats, però esdevé imprescindible ressaltar que òbviament hi escriuen referents del *recent past*, com Alfredo González-Ruibal (batalla de Madrid), i arqueòlegs experts en cronologies contemporànies, com Xurxo M. Ayán (guerrilla antifranquista) o René Pacheco, Almudena García-Rubio, Francisco Etxeberría o Lourdes Herrasti (exhumacions de fosses comunes). Potser una de les poques propostes de millora que es pot fer al llibre és el fet que s'hi hauria pogut incloure un breu perfil curricular de cada un dels autors, per ampliar la curta nota a peu de pàgina que tot just els ubica professionalment o acadèmicament.

El llibre està molt meditat, i es percep que els editors han volgut cobrir al màxim la geografia espanyola, quelcom que inclús es vol fer evident amb els plànols que es van posant a l'inici de cada capítol, per ressaltar la província en què es desenvoluparà el següent

text. Malgrat tot, l'exposició d'intervencions arqueològiques al centre peninsular acaba pesant més que per a la resta de l'Estat, fet que no treu que tot allò que s'exposa del que s'ha fet a Madrid i Toledo no sigui interessant, enriquidor i necessari conèixer.

Els dinou capítols ofereixen els resultats de les diverses intervencions centrades en batalles esdevingudes durant la guerra a Toledo, Madrid, Catalunya o Castelló; focalitzades en la guerrilla antifranquista a Lugo i a Extremadura; descripcions i anàlisis d'exhumacions de fosses comunes a Sevilla, Còrdova o Palència, amb un text previ de contextualització legislativa estatal i internacional, per acabar el llibre amb un bloc d'articles diversos, però units per la reflexió o l'estudi interdisciplinari de la pervivència dels vestigis de la guerra i la dictadura franquista i el seu significat actual pel que fa a possibilitats didàctiques, memorialístiques, d'aplicació de noves tecnologies o museístiques. Amb relació a aquest darrer aspecte, és molt interessant la idea que proposa Alicia Torija de considerar tot l'Estat i, de fet, bona part d'Europa com un museu, des del moment en què s'han anat col·locant arreu les llambordes *Stolpersteine*, unes pedres de 10 x 10 x 10 cm, que són daurades a la part superior, amb les quals hom es troba a les voreres i que indiquen que en aquell indret hi va viure un deportat als camps d'extermini nazis. Unes pedres que es poden considerar com un *landmark*, o peces de museu a l'aire lliure. Amb les pedres, la gent s'hi entrebanca, i així la idea —que funciona— és que es xoca amb el passat i que cal fer memòria contínuament. Torija no ho diu, però si seguim la idea que els editors exposen a l'epíleg, de fer arqueologia sobre els paisatges de la Transició (com l'atemptat a Carrero Blanco), podem arribar a preguntar-nos com llegiran els arqueòlegs del futur aquestes *Stolpersteine*; una materialitat que aleshores ja els parlarà de dos moments històrics: el de la deportació durant la Segona Guerra Mundial i el de la reivindicació de la memòria d'aquesta deportació, que s'està portant a terme des de 1992.

Quelcom que travessa de principi a fi el llibre constata el fet que els autors, de forma explícita o transmetent-ho sense arribar a escriure-ho, reivindiquen les possibilitats de l'arqueologia com a generadora de coneixement històric també per a cronologies ben recents. Tot i que, com s'ha dit, des de l'any 2000 s'estan fent excavacions en jaciments de la Guerra Civil (aquell any es van excavar trinxeres a la línia de defensa de Madrid i la fossa comuna del Bierzo) i la literatura internacional respecte a l'arqueologia del món contemporani és cada cop més profusa, encara es llegeix un reclam de reconeixement. Es defensa el paper social de l'arqueòleg quan treballa períodes tan propers, en els quals hi ha testimonis vius i en els quals es desenterren episodis desconeguts. Es reconeix i s'accepta que la seva figura s'ha de mantenir objectiva, però sense tenir l'obligatorietat de romandre neutral. L'anàlisi científica distant la manté del tot, però l'arqueòleg és conscient que està anant més enllà i que està participant a democratitzar el passat, fins fa poques dècades tan parcial. Josu Santamarina, en el seu text centrat en arqueologia i memòria de la Guerra Civil al País Basc, recull una idea de Harrison i Schofield (2009) que defineix bé la voluntat del volum: «La Arqueología del Pasado Contemporáneo rompe las barreras entre pasado y presente y apela directamente al autoanálisis del nosotros». De fet, molts dels articles que exposen intervencions acaben amb la proposta de recuperar indrets o paisatges i de

dignificar-los, perquè aquests participin en la creació de referents identitaris. Els autors del volum excaven, investiguen i fan propostes metodològiques ajustades a les noves possibilitats tecnològiques, però tots ells van més enllà i adopten un paper actiu socialment, de compromís amb el present i el futur, a partir de tot el que saben extreure del passat.

El llibre és imprescindible per a arqueòlegs, però també per a historiadors del món contemporani. De fet, tot ell és un exemple ben clar de la necessària interdisciplinarietat per conèixer i interpretar millor el passat. Un volum que desitgem que sigui el primer de molts altres, i que no hagin de passar deu anys més per poder llegir i aprendre de tant del que s'està treballant arreu de l'Estat respecte al nostre passat més recent.

Bibliografia

HARRISON, R. i SCHOFIELD, J., 2009, Archaeo-ethnography, auto-archaeology: Introducing archaeologies of the contemporary past, *Archaeologies. Journal of the World Archaeological Congress* 5/2, 185-209.